

Лихолай Г.Л.

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ І КОГНІТОЛОГІЯ У СПІВВІДНОШЕННІ ЇХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ВИМІРІВ

На сучасному етапі наукового розвитку стає зрозумілим, що жодна галузь не може претендувати на абсолютну автономність: кожна наукова дисципліна вирішує свої завдання, залучаючи результати досліджень суміжних областей, та, у свою чергу, постачає корисний матеріал для інших сфер знання. Внаслідок цього виникають міждисциплінарні дослідницькі поля, що характеризуються комплексним розглядом визначеного об'єкта, систематизуючи та узагальнюючи дані різних наук про нього, встановлюючи його специфічність у певній науці та загальнонауковий статус. Такими міждисциплінарними сферами в сучасній науковій парадигмі виступають *когнітологія* і *епістемологія*.

Встановленню статусу когнітології та епістемології, а також їх лінгвістичних втілень присвячена численна кількість робіт [14; 9; 10; 27; 25; 3; 4; 11; 6; 17; 12], проте невирішеним залишається питання про співвідношення цих наукових галузей, зокрема в рамках мовознавства. Проблема ускладнюється тим, що як епістемологія, так і когнітивістика мають спільний об'єкт дослідження – знання. Отже, у нашій статті ми спробуємо окреслити напрямки взаємодії когнітології та епістемології з феноменом „знання”, між собою та їх мовознавчі виміри.

Когнітивна наука (або когнітологія) сформувалася у 70-ті роки як дисципліна, що „досліджує методом комп'ютерного моделювання функціонування знань в інтелектуальних системах” [14, с. 95]. У фокус когнітивної науки потрапляють багаточисельні проблеми, пов'язані з „отриманням, обробкою, зберіганням, добуванням та оперуванням знанням, що належать до його накопичення та систематизації, його зростання, до всіх процедур, що характеризують використання знання у поведінці людини, і, головне, його мисленні та процесах комунікації” [9, с. 18].

Об'єктом дослідження в *когнітології* виступає *когніція* – сукупність психічних структур і процесів, яка охоплює всю людську пізнавальну діяльність [27, с. 36; 10, с. 90]. При цьому когнітивна методика дослідження людського знання відзначається беззаперечними перевагами, серед яких, перш за все, слід виділити комплексний підхід, що реалізується за двома основними напрямками.

По-перше, когнітологія репрезентує улаштування знання людини у вигляді інтелектуальних структур, які наповнені смисловою навантаженістю (мають певний зміст, значення, володіють певною семантикою) та реалізуються й функціонують визначеним чином у процесі здійснення людиною того чи іншого виду діяльності. Таким чином, дослідження пізнання й знання когнітивними методами здійснюється в комплексній тріаді “структура – зміст – функція”.

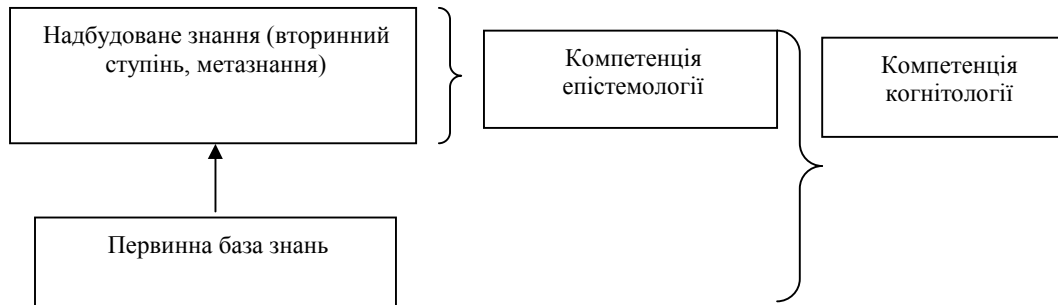
По-друге, когнітивна наука враховує всі аспекти (соціологічний, психологічний, мовний, культурологічний, етноспецифічний та ін.) формування, зберігання та функціонування людського знання. Фактично когнітивістика відрізняється міждисциплінарним підходом до вивчення пізнавальних процесів. Вважається, що „одні і той самий об'єкт дослідження – пізнання й знання – повинен отримати у різних когнітивних науках диференційоване представлення, тобто у межах кожної окремої когнітивної науки уточнення має одержати певний аспект знання й процесу пізнання, когнітивна ж наука як міждисциплінарне дослідження повинна узагальнити та інтегрувати ці дані” [10, с. 194].

Дослідження пізнавальних процесів з когнітивної точки зору призвело до формування розгалуженої термінології, що описує механізми формування й функціонування людського знання. Для нашого дослідження особливе значення мають термін *концепт* та теорія *фреймів*. Концепт представляє собою „оперативну змістову одиницю концептуальної системи” [8, с. 12], „квант” знання” [10, с. 90], „ключове слово” [1, с. 20]. Концепти зводять різноманітні явища, які спостерігаються та уявляються, до чогось єдиного, підводячи їх під одну рубрику; вони дозволяють зберігати знання про світ і виявляються будівельними елементами концептуальної системи, сприяючи обробці суб'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під певні вироблені суспільством категорії та класи. Усю пізнавальну діяльність людини (когніцію) можна розглядати як ту, що розвиває вміння орієнтуватися у світі, а ця діяльність сполучена з необхідністю ототожнювати й розрізняти об'єкти: концепти виникають для забезпечення операцій цього роду [10, с. 90].

В основі ж теорії фреймів лежить гіпотеза про те, що знання про світ формуються за певними сценаріями про фіксований набір стереотипних ситуацій та можуть бути описані як результат заповнення рамок, або фреймів. Фрейм – це „одиниця знання” [14, с. 114], „ситуаційно-смілова структура представлення знання, що використовується для зберігання, передачі та переробки інформації” [14, с. 119], „група слів, поєднання яких структурується певними уніфікованими конструкціями знання або конструкціями, що схематизують досвід” [19, с. 54].

Складнішою представляється проблема встановлення статусу епістемології, оскільки в сучасній науковій парадигмі існує велика кількість епістемологій, бо дана галузь трактується в різних концепціях як абсолютний еквівалент філософської теорії пізнання [11, с. 72], як дисципліна про вищий тип знання [13], про наукове пізнання [16, с. 442–443] тощо. Нас же буде цікавити епістемологія когнітивна, яка має спільні інтереси, безпосередні точки перетинання та знаходиться у визначеному співвідношенні із когнітивною наукою. *Когнітивна епістемологія*, як і когнітивістика в цілому, займається дослідженням знання, проте

знання особливого роду – метазнання, а, отже, входить до складу когнітології. Епістемологію цікавить процес „підняття” людини над первинним знанням, первинною базою даних свого розуму, їх усвідомлення, оцінка та надання їм певної характеристики за визначеними критеріями. Таким чином, предметом епістемічних досліджень (в тому числі й у лінгвістиці) стає формування нового знання – метазнання, більш складного, надбудованого над первинним знанням. У той же час метазнання улаштоване за тими ж самими когнітивними законами, що й знання первинне. І якщо когнітологія досліджує увесь фонд, усе різноманіття людського знання, закодоване у системі концептів та фреймів, то епістемологія досліджує статус метазнання у загальній системі знань людини, статус феномену „метазнання” у концептуальній системі та епістемічні фрейми із центральним слотом „метазнання”. Більш-менш наочно цю ідею можна зобразити у вигляді такої схеми:

Те ж саме можна унаочнити на прикладі висловлення (1) *Er kennt die Schönheiten seiner Heimat* [26, с. 2071], де компонент *die Schönheiten seiner Heimat* репрезентує об’єкт, зафіксований у його (*er*) – суб’єкта – фонді знань та належить до сфери компетенції когнітології, а компонент *Er kennt...* відображає усвідомлення суб’єктом – ним (*er*) – того, що об’єкт *die Schönheiten seiner Heimat* присутній у його персональній картині світу. Компонент *Er kennt...* належить до сфери компетенції епістемології як складової частини загальної когнітивної науки.

Безсумнівним є той факт, що дослідження людської когніції та зокрема метазнання неможливе без залучення лінгвістичних даних, оскільки бази знань у мозку людини зберігаються саме в мовній формі та саме у процесі мовної комунікації відбувається трансфер знання, а також повідомлення про якість цього знання (метазнання). У рамках когнітивної парадигми мова досліджується як вираження специфічної когнітивної спроможності людини. Природна мова та людська когніція – два комплексні невід’ємно пов’язані один з одним феномени. Мовна спроможність людини – специфічна частина когніції: ця ментальна спроможність, характерна виключно для людини, є конститутивною по відношенню до загальних когнітивних спроможностей.

У цьому сенсі „когніція” є більш загальним поняттям, яке включає в себе мову. Тому вивчення мови є частиною дослідження когніції [27, с. 36], адже ще Г.В. Колшанський вказував на нерозривний зв’язок мислення та мови, зазначаючи, що „мова виражає мислення, а мислення виражається у мові” [7, с. 21]. Взаємопов’язаність мови і когніції при цьому ні в якому разі не є проблемою, що виступає як доповнення до лінгвістичного аналізу, а представляє собою передумову адекватної лінгвістичної теорії – когнітивної лінгвістики.

Когнітивна лінгвістика намагається представити та дослідити загальний мовний фонд у всій його когнітивній комплексності, що, у свою чергу, передбачає врахування моделей здобуття мовного знання, рецепції та продукування [27, с. 40]. Іншими словами, когнітивна лінгвістика представляє собою субдисципліну в межах когнітивної науки, що досліджує мовне знання як частину когніції. Метою, яку переслідує когнітивна лінгвістика, виступає „трансформація дуже старих філософських питань, що стосуються природи розуму, в емпіричні питання (фактично в питання емпіричної, тобто практичної лінгвістики) та надання відповідей на них” [25, с. 211]. Отже, лінгвістика виступає по відношенню до когнітивної науки як „важливе джерело матеріалу про побудову когнітивних структур” [14, с. 95]. Тим самим когнітивний підхід до вивчення мови постачає вдалі рішення проблем, що виникають в області теорії та практики обчислювальних і пошуково-інформаційних систем, машинного перекладу. Однак це не єдина перевага когнітивної методики в мовознавстві, адже дослідження когнітивних аспектів мови сприяє не тільки ефективному вирішенню прикладних завдань, але й поглибленню уявлень про приховані механізми мовної комунікації [3, с. 11].

Представляється, що зв’язок когнітивних процесів (когніції) та мови здійснюється за такою схемою: когнітивні моделі виконують організуючу функцію по відношенню до мовних структур [10, с. 64], а ці, у свою чергу, можуть представляти собою матриці процесу пізнання – „творчої діяльності людини, що формує їх знання, на основі якого виникають цілі та мотиви людських дій” [20, с. 368]. Когнітивний підхід до пояснення функціонування мовної системи – це інтерпретація фактів мови у єдності їх структурних (формальних), змістових (семантичних) і функціональних (комунікативно-прагматичних) ознак при домінуванні останньої компоненти та з урахуванням різноманітних аспектів (соціального, психологічного, культурологічного, етноспецифічного та ін.) їх використання у мовленні. Формування такої тріади є результатом трискладності словесного знаку в мовленні. Як зазначає Л.О. Чернейко [21, с. 127], трикомпонентність мовного знаку на комунікативному рівні представлена акустичним образом (форма), семантичним образом

(зміст) та актуальним змістом, який ситуація у широкому сенсі терміну вивела з семантичного образу імені (смісл як сукупність актуальних екстралінгвістичних факторів, накладених на семантичний образ).

Когнітивний аналіз епістемічних мовних засобів передбачає дослідження епістемічної компоненти мовленнєвих актів у трихотомії „форма – зміст – функція” та з урахуванням її багатоаспектності. Дана компонента спричиняє виділення двох площин висловлення, що взаємоперетинають одна одну: пропозиціональної – вираження власне знання та безпосередньо епістемічної – вираження метазнання, знання про знання (пор. пропозиціональне та епістемічне значення висловлення [22]). Так, у висловленні (2) *Er weiß darum, dass die Gruppe arbeitet* [24, с. 378] пропозиціональний простір займає компонент *die Gruppe arbeitet* (як компонент фонду знань його (*er*) – суб’єкта), а епістемічний – *er weiß darum* (усвідомлення суб’єктом – ним (*er*) – , що його знання, виражене пропозицією *die Gruppe arbeitet*, є достовірним), при цьому саме висловлення (2) *Er weiß darum, dass die Gruppe arbeitet* у цілому виявляється частиною фонду знань мовця та займає стосовно продуцента висловлення пропозиціональний простір. У висловленні (3) *Ich kalkuliere, dass es bald regnen wird* [23, с. 1406] пропозиціональний простір займає *es wird bald regnen* як компонент фонду знань мовця, а епістемічний простір – компонент *ich kalkuliere* як метазнання мовця про те, що пропозиція *es wird bald regnen* представляє собою його припустове знання. Причому якщо у висловленні (2) суб’єкт-носії знання та його оцінки не співпадає з мовцем, а, значить, пропозиціональний та епістемічний простори визначаються стосовно суб’єкта *er*, то у висловленні (3) мовець і суб’єкт виявляються однією й тою самою особою, а, значить, зазначені когнітивні простори визначаються стосовно мовця-суб’єкта, що є продуцентом висловлення.

У першій площині відображається розуміння того, що „когнітивний процес і є процес пізнання, який розглядається не як відображення через чуттєві образи, а як комунікативно-інформаційний процес, що є основою людської та соціальної творчості і, значить, прогресу” [5, с. 40]. Ставлячи питання про перехід від речей до комплексів даних про них, когнітологія підводить під процес спілкування інформаційну базу, що передбачає бачення сутності висловлення під цілком іншим кутом зору: будь-яке висловлення повинне формувати у адресата нове знання, а тому одне з головних функціональних призначень мовленнєвих актів полягає у реалізації трансферних установок – передачі знання і/або волі мовця-адресанта (продуцента) слухачу-адресату (реципієнту), бо, як пише Г.Ф. Гаврилова [2, с. 73], „мовленнєве спілкування пов’язане з орієнтацією мовця на знання співрозмовника”.

Друга площина передбачає, що будь-яке висловлення функціонує у режимі передачі ним епістемічного стану мовця (певного суб’єкта) на момент мовлення, сигналізуючи тим самим метазнання. Епістемічний стан, будучи „конфігурацією інформаційних структур, що виникає у ході сприйняття фізичної реальності людиною” [15, с. 40], по суті, представляє собою когнітивну оцінку якості знання (ступінь, градус істинності інформації, що міститься у мовленнєвому акті) за шкалою „знаю – вважаю – не знаю” чи то результат осмислення певного фрагмента світу знань мовця з точки зору його відповідності реальному та належному, яке відбувається в межах сигналів про розуміння / нерозуміння, віру / її відсутність, усвідомлення / неусвідомлення [18, с. 66]. Так, у висловленні (4) *Ich glaubte, du seist noch in Berlin* [28, с. 868] мовець представляє пропозицію *du seist noch in Berlin* як таку, що він вважав істинною, а в дійсності вона виявилась хибною. Отже, вона може бути оцінена як припустове знання, що не знайшло підтвердження в дійсності. У висловленні (5) *Ich glaube an Gott* [28, с. 355] мовець оцінює елемент свого фонду знань (*Gott*) як існуючий у реальності та залучений до своєї картини світу саме в такому статусі.

Для лінгвістичної епістемології виявляється суттєвим вивчення не тільки того, яким чином мовна особистість здійснює замальовки певних картин світу, але й того, як вона маркує та оцінює якість своїх замальовок. У ракурсі когнітивної семантики мовленнєвий акт виступає і як матриця трансферу пропозитивної інформації, і як епістемічно-модальний каркас, що складається з набору оціночно-верифікаційних сигналів про евідентну якість цієї інформації у параметрах істинності, достовірності, розуміння, віри, усвідомлення. Імплицитні імпульси та експліцитні сигнали епістемічно-модального порядку властиві будь-якому висловленню, вони є його постійними раціональними супутниками.

Наведені міркування дозволяють сформулювати наступні висновки: епістемологія входить до складу когнітивної науки, при цьому когнітологія досліджує знання як функціональні інтелектуальні структури, що володіють певним змістом, а епістемологія вивчає особливий тип знання – метазнання з когнітивної точки зору. Лінгвістична епістемологія у свою чергу входить до складу когнітивної лінгвістики. Використовуючи прогресивну когнітивну методіку, вона досліджує мовні маркери концепту „метазнання” та реалізацію пропозиціонального й епістемічного просторів висловлення на комунікативно-прагматичному рівні з урахуванням усієї багатоаспектності продукування мовленнєвих актів.

Перспективність подальших розвідок у даному напрямку полягає у дослідженні способів та шляхів реалізації визначених когнітивних просторів висловлень з епістемічним компонентом смислу в процесі реальної комунікації, в дискурсах різних функціональних стилів. Саме через здійснення подібних спостережень представляється можливим встановити статус епістемічних операторів (*kennen, wissen, meinen, vermuten, kalkulieren, glauben, verstehen, begreifen* тощо), які виражають ідею метазнання, у мисленнєво-мовленнєвому процесі.

1. Белова А.Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 29. – С. 17–23.
2. Гаврилова Г.Ф. Предложение-высказывание в когнитивном аспекте // Филол. науки. – 2001. – № 6. – С. 72–78.
3. Герасимов В.И., Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка // НЗЛ. Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 5–11.
4. Желнов В.М. Эпистемология в конце XX века (основные парадигмы: закономерности становления и эволюции): Дис... канд. филос. наук: 09.00.01. – М., 1999. – 162 с.
5. Каныгин Ю.М. Основы когнитивного обществознания (Информационная теория социальных систем). – К.: Укр. Академия информатики, 1993. – 236 с.
6. Келли Г. Процесс каузальной атрибуции // <http://www.psychology.ru/library/00029.shtml>
7. Колшанский Г.В. Логика и структура языка. – М.: Высш. шк., 1965. – 240 с.
8. Кремер И.Ю. Реализация ментального модуса в немецком критическом тексте: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Краснодар: 1999. – 176 с.
9. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: РАН, 1997. – 331 с.
10. Кубрякова Е.С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996. – 241 с.
11. Лекторский В.А. Теория познания (гносеология, эпистемология) // Вопр. философии. – 1999. – № 8. – С. 72 – 80.
12. Лихолай Г.Л. Феномен знання як міждисциплінарний концепт // Мовні і концептуальні картини світу. – № 7. – К.: Логос, 2002. – С. 315-321.
13. Лук'янець В.С. Сучасна практична філософія та її вплив на майбутню долю епістемології // www.uct.kiev.ua/~sofi/lukyan.htm
14. Микешина Л.А., Опенков М.Ю. Новые образы познания и реальности. – М.: РОССПЭН, 1997. – 240 с.
15. Переверзев К.А. „Высказывание и ситуация” как проблема современной философии языка: Дис... канд. филол. наук: 10.02.19. – М., 1999. – 157 с.
16. Поппер К. Логика и рост научного знания. – М.: Прогресс, 1983. – 605 с.
17. Приходько А.М. Епістемічний світ і епістемічний стан мовця // Вісник Черкас. ун-ту. Філологічні науки. – Черкаси: ЧДУ, 2001. – Вип. 24. – С. 6–12.
18. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 293 с.
19. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // НЗЛ. Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 52-92.
20. ФС: Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Изд-во политической литературы, 1987. – 590 с.
21. Чернейко Л.О. Научные парадигмы и сублогические модели языка и слова // Вестник МГУ. Сер.9. Филология. – 1996. – № 3. – С. 117–131.
22. Doherty M. Grundlagen einer Theorie über sprachliche Ausdrucksmittel epistemischer Einstellungen. – Diss. Zur Erlangung des akad. Grades Dr. Sc. Phil. – Berlin: Humboldt-Univ., 1981. – 233 s.
23. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bd. / Herausgegeben und bearbeitet vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter Leitung von Günther Drosdowski. – Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1978. – 2 992 s.
24. Helbig G., Schenkel W. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. – Leipzig: VEB Bibliogr. Inst., 1975. – 458 s.
25. Kertész A. On the contribution of Metascience to Cognitive Linguistics // Linguistische Berichte. – Nr. 190. – Hamburg: Helmut Buske Verlag, 2002. – S. 207–227.
26. Klappenbach R., Steinitz W. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache (in 6 Bd.) – Leipzig: Akademie-Verlag, 1978. – 4 579 s.
27. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik. – Tübingen: Francke, 1992. – 173 s.
28. Wahrig: Wörterbuch der deutschen Sprache / Herausgegeben von Gerhard Wahrig. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985. – 944 s.

Кислухина М.В.

АРХИТЕКТОНІКА СУБСТАНТИВНИХ ТЕРМІНІВ ПОДЪЯЗЫКА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ И ПОЧВЕННОЙ МИКРОБИОЛОГИИ

In this paper we describe the structural peculiarities of the terms of agricultural and soil microbiology. Also we present different definitions of the term and characteristic features of scientific style.

Научно-техническая терминология представляет собой широкий пласт словарного состава общенационального языка и является чрезвычайно интересной областью лексики. Анализ особенностей (структурных, семантических, частиречных) терминов отдельной терминосистемы (в частности, системы сельскохозяйственной и почвенной микробиологии), а также выявление критериев доминантности и продуктивности при сравнении разных терминосистем, изучение особенностей функционирования отдельных